

11. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / Илья Пригожин, Изабелла Стенгерс. – 2-е изд. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 310с.

12. Шляхи та проблеми входження освіти України в світовий освітянський простір / Зб. доповідей Міжнар. наук.-метод. конф.: У 2 т. – Вінниця: МОН України, АПН України, 1999. – Т. 1 – 293 с.; Т. 2. – 286 с.

В. В. Примакова

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ РАЗВИТИЯ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Резюме

Статья посвящена анализу методологического аспекта проблемы развития последипломного образования учителей начальных классов в современном украинском обществе: рассмотрена суть методологии, проанализированы основные принципы и подходы, реализация которых способна обеспечить профессиональное развитие и совершенствование мастерства педагогов на протяжении их непрерывного образования. На основе анализа современных тенденций развития педагогической мысли очерчены перспективные направления деятельности системы последипломного образования в Украине.

Ключевые слова: последипломное образование; учителя начальных классов; методология; принципы и подходы; повышение квалификации; непрерывное образование; перспективы развития.

V. V. Prymakova

METHODOLOGICAL ASPECTS OF PROBLEMS POSTGRADUATE EDUCATION PRIMARY SCHOOL TEACHER

Summary

The article deals with the methodological aspects of the problem of post-graduate education of primary school teachers in the Ukrainian society: the essence of refined methodology, analysis of the basic principles and approaches, the implementation of which is able to provide professional development and improvement of skills of teachers for their continuing education. Based on analysis of current trends in educational thought outlines promising directions of postgraduate education in Ukraine.

Key words: graduate education, primary school teachers, methodology, principles and approaches; training; continuing education; prospects.

УДК 37.061:821.161.2.373

Н. В. Гоголь

СИСТЕМА РОБОТИ НАД ОБРАЗОМ-ПЕРСОНАЖЕМ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Сприймання художньої літератури - це складний інтелектуальний й емоційний процес, який визначається не тільки об'єктивними даними конкретного твору - ідейно-тематичним змістом, системою художніх образів, а й суб'єктивними, тобто психологічним складом, життєвим досвідом, потребами та інтересами учнів. У статті представлено систему роботи над образом-персонажем, визначено психологічні особливості сприймання художнього твору молодшими школярами, розкрито психолого-педагогічні основи аналізу художніх текстів на уроках читання.

Ключові слова: аналіз художнього твору, образ-персонаж, дійова особа, ставлення автора до героя.

Постановка проблеми. Найважливіше завдання початкової школи - навчити дітей вчитися, а це неможливо без уміння читати й працювати з книжкою. Сучасна методика класного читання базується на теоретичних положеннях, які розроблені такими науками, як літературознавство, психологія, педагогіка. Для правильної організації роботи над художнім текстом учителям необхідно врахувати не тільки його специфіку, а й психологічні основи процесу читання на різних етапах навчання, особливості сприймання й засвоєння тексту

молодшими школярами тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сприймання художнього твору є складним психічним процесом, який передбачає наявність здатності зрозуміти зображене, проникати в образну умовність твору, пізнавати твір у цілому як єдність форми і змісту. Аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури та власні спостереження показують, що сприймання художнього твору молодшими школярами є не тільки пізнавальним, а й естетичним процесом (Є.О. Адамович, Н.Й. Волошина, С.І. Дорошенко, Д.М. Джола, О.В. Запорожець, Г.С. Костюк, М.П. Лещенко, М.Р. Львов, Н.Є. Миропольська, З.Н. Романовська, О.Я. Савченко, Н.Ф. Скрипченко, Г.А. Чуйко, А.Б. Щербо, П.М. Якобсон та ін.).

Повноцінне сприймання та розуміння художнього твору являє собою складний шлях від співпереживання конкретному герою, усвідомлення авторської позиції, узагальненому сприйняттю художнього твору до формування власного ставлення до сприйнятого. Але такий складний шлях молодші школярі можуть подолати лише за допомогою вчителя.

Діти молодшого шкільного віку наділені найсприятливішими для навчання віковими особливостями: наявністю готовності засвоювати сприйняте, довірливим ставленням до авторитету, вірою в істинність усього, чому вчать, розумовою активністю і допитливістю. Їм властива відкритість вражень, емоційність сприйняття, неупередженість поглядів. Діти відчують потребу в гармонізації вражень про світ.

Учитель завжди повинен пам'ятати, що існують рівні читацької свідомості учнів 1 - 2 класів та 3 - 4 класів, що істотно відрізняються один від одного. Учні 1 - 2 класів не можуть самостійно, без допомоги вчителя усвідомити основну думку твору, вони не відчують авторської позиції, а тому не спроможні оцінити зміст і форму художнього твору в їх єдності.

Учні 3 - 4 класів уже набули певного читацького досвіду, отже, здатні самостійно визначити ідею художнього твору (якщо його композиція нескладна); адекватно авторській позиції відтворювати в уяві образи, використовуючи відповідні засоби художньої виразності; виявити співпереживання автору, героям твору, усвідомити авторську позицію; зрозуміти роль засобів художньої виразності стосовно їх функцій у творі; оцінити зміст і форму художнього твору в їх єдності.

Мета статті полягає у теоретичному та методичному обґрунтуванні проблеми роботи над образом-персонажем під час аналізу художнього твору на уроках читання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз змісту художнього твору спрямований на з'ясування його теми та ідеї, сюжету й композиції, образів і художніх засобів зображення. Розкриття ідейної спрямованості твору є основою аналізу художнього тексту, воно об'єднує всі його компоненти (роботу над образом, композицією, художньо-зображувальними засобами тощо). Вчитель, спираючись на ідею художнього твору, розробляє систему запитань і завдань, завдяки яким учні усвідомлюють задум письменника.

У початкових класах учні спеціально не ознайомлюються з темою та ідеєю твору, чинною програмою не вводяться і дані терміни. Однак у практиці навчання молодших школярів цілком виправдовує себе такий підхід до аналізу художнього твору, згідно з яким з'ясовується, про що розповідає письменник (тема твору) і що він хотів сказати читачеві (головна думка).

Осягнення ідеї літературного твору відбувається через розкриття образів, вчинків героїв, їх взаємовідносин. Для того, щоб підвести молодших школярів до розуміння ідеї твору, необхідно визначити мотиви поведінки героїв, їх ставлення до фактів та подій, які змальовує автор. Описуючи у художньому творі певні явища дійсності, автор передає і власне ставлення до дійових осіб, висвітлює свої ідейні позиції, виражає своє світосприйняття. Таким чином, у художньому творі між ідеєю, системою образів, конкретним життєвим матеріалом та авторським світосприйняттям існує тісний взаємозв'язок. Тому у процесі аналізу художнього твору вчителю необхідно використовувати бесіду, під час якої учні уявляють героїв художнього твору, усвідомлюють авторську оцінку образів-персонажів та визначають власне ставлення до них. Бесіда повинна поєднуватись із читанням тексту.

Роботу над образами необхідно проводити у взаємозв'язку з розкриттям основної думки художнього твору. В епічному творі центральним образом є образ-персонаж. Інші образи (пейзаж, інтер'єр тощо) слугують засобами його розкриття. У ліричному творі (пейзажній

ліриці) центральним образом є образ-пейзаж. Згідно з чинною програмою термін "образ" не доцільно вводити в термінологію, а використовувати терміни "дійова особа", "опис природи", "пейзаж" [10, с. 83 - 116].

У процесі підготовки до уроку вчитель виходить з того, що в образі-персонажі автор узагальнює свої життєві спостереження над людськими характерами і одночасно над образом конкретним, тобто типовим та індивідуальним виступають у єдності. Тому вчитель так організовує аналіз художнього твору, щоб учні сприймали дійову особу, як представника певної суспільної групи людей, певної епохи й одночасно як конкретну живу людину з характерними саме для неї особливостями.

Під час розкриття характерних рис героя твору виділяються головні риси, що визначають весь образ. Автор підкреслює ці риси розвитком сюжету, взаємовідносинами з іншими дійовими особами. Розумінню учнями образу-персонажу сприяє з'ясування авторського ставлення до тієї чи іншої дійової особи. Важливою умовою ефективності роботи над образом-персонажем художнього твору є співпереживання читача, його симпатія чи антипатія. Тому під час аналізу художнього твору необхідно з'ясовувати власне ставлення учнів до дійових осіб твору.

У процесі роботи над епічними творами головним завданням є формування у молодших школярів умінь давати характеристику дійовим особам: визначати риси характеру, оцінювати вчинки та розуміти мотиви їхньої поведінки, усвідомлювати авторське та виражати власне ставлення до героїв у художньому творі.

Відповідно до чинної програми з читання від класу до класу відбувається ускладнення роботи над основною думкою твору та дійовими особами. Так, у 2 класі учні за допомогою вчителя визначають основну думку прочитаного, знаходять у тексті слова та вирази, що характеризують події, дійових осіб, висловлюють найпростіші оцінні судження щодо поведінки, вчинків героїв з використанням відповідної оцінної лексики. У 3 класі діти визначають основний зміст частини або оповідання в цілому, дають оцінку вчинкам дійових осіб. У 4 класі діти добирають матеріал для висловлювання про дійових осіб, оцінюють їхні вчинки, усвідомлюють мотиви поведінки персонажів, висловлюють власне ставлення до героїв твору [10]. Така система роботи над образами-персонажами у процесі аналізу художнього твору сприятиме формуванню в учнів оцінних суджень.

На уроках читання роботу над образом-персонажем важливо організувати так, щоб учні сприйняли дійову особу як конкретну людину з характерними для неї особливостями: зовнішністю, рисами характеру, почуттями, переживаннями, вчинками тощо.

Робота над образом-персонажем у початковій школі визначається урахуванням психологічних основ процесу сприймання художніх творів дітьми молодшого шкільного віку, а тому передбачає наявність етапів. Перше сприймання художнього твору відповідає першому етапу сприймання образу-персонажа, на якому відбувається емоційне сприйняття образу. Учні висловлюються про дійових осіб на основі цілісного, емоційного враження, частково мотивуючи свою оцінку. На цьому етапі вчитель за допомогою запитань повинен спонукати школярів до роздумів про вчинки героїв та мотиви їхньої поведінки.

На другому етапі роботи над образом-персонажем у процесі аналізу художнього твору діти визначають портретні характеристики героя, риси його характеру, вчинки, аналізують мотиви поведінки персонажа, ставлення до інших дійових осіб, до природи тощо. Особлива увага повинна звертатися на художні засоби, використані автором з метою оцінки героя та вираження особистого ставлення до нього.

У процесі аналізу сюжету художнього твору вчителю доцільно звернути увагу на виділення головних особливостей, властивих персонажу: визначити риси його характеру, проаналізувати взаємовідносини з іншими дійовими особами, визначити ставлення до природи, навколишнього світу та усвідомити мотиви його поведінки. Особливе значення необхідно приділяти запитанням, спрямованим на визначення та усвідомлення дітьми внутрішнього стану героя, світу його почуттів та переживань, виявлення співпереживання, наприклад:

— Як ти думаєш, що відчувала дівчинка, дивлячись на пишний одяг осіннього лісу. (О. Донченко "Лісовою стежкою").

– Що відчував Тимко, коли вперше побачив Десну? Чим вразила його річка? (В. Чухліб "Деснячки").

– Чому синичка поглядала у садок? Як змінилася природа восени? Подумайте, що відчувала синичка, дивлячись на природу. (І. Сенченко "Жаль, та не дуже, плакала б, та не хочеться").

Цілісному усвідомленню учнями образу-персонажу сприяє визначення авторського ставлення до тієї чи іншої дійової особи. Тому потрібно вчити учнів розуміти не тільки те, що говорить автор про свого героя, а і як він це робить. Авторське ставлення до героя може виражатися в описі його зовнішності, рисах характеру тощо. Якщо у творі є авторська характеристика, доцільно запропонувати учням самостійно знайти ці слова та, спираючись на текст, пояснити, чому автор використав саме такі слова, оцінні судження для характеристики свого героя, як він обґрунтовує свою оцінку. Наприклад, аналізуючи головну героїню Улянку з оповідання Олеся Донченка "Лісовою стежкою" [14, с. 51-53], вчитель може поставити учням наступні запитання:

– Зверніть увагу на те, якою в першій частині оповідання описано Улянку (Діти зачитують портрет героїні, вказуючи на те, які прикметники, порівняння використав автор, зображуючи портрет дівчинки).

– Подумайте, як ставиться автор до дівчинки, чи подобається вона йому. Доведіть. (Авторові подобається Улянка. Очі дівчинки він порівнює із світлячками, підборіддя – з яблуком, а кирпатий ніс – із лісовою грушкою. У неї легка хода, автор пише, що вона "неначе пливе над стежкою". У дівчинки засмаглі й подряпані руки, а лляне волосся таке легке, як пух. Автор порівнює дівчинку з кульбабою).

– Чи сподобалось Улянці те, як змінився ліс восени? Чому? (Улянці сподобалась нова чарівна одежа, у яку прибрався ліс. Усі дерева були неначе в золоті).

– Як ви думаєте, що відчувала дівчинка, дивлячись на пишний одяг осіннього лісу. Що їй здалося несподіваним? (Улянка була здивована осіннім вбранням лісу. Вона не сподівалася, що побачить таку різнобарвну красу).

– Як дівчинка ставиться до природи, якими словами вона звертається до неї? (Дівчинка любить природу. Вона вітається з берізками, називає їх "мої білокорі", звертається до лісу, називаючи його своїм братом).

– Як ви вважаєте, чи любить Улянка природу. Доведіть свої міркування. (Дівчинка любить природу, вона ставиться до неї як до живої істоти, розмовляє з деревами, радіє за їх нове вбрання).

– Про які риси характеру героїні говорять її дії? (Улянка добра, чуйна, спостережлива. Вона дуже любить природу. Дівчинка вміє помічати у природі щось незвичайне, милуватися її красою).

– Чи сподобалась вам Улянка? Які риси характеру ви хотіли б у неї запозичити? Чому? (Хотіли б запозичити у неї таку рису як доброта, повага до всього живого, вміння спостерігати, помічати красу навколо нас).

На уроках читання доцільно використовувати диференційовані завдання. Особливе значення вони мають на початку навчального року, коли діти відрізняються за ступенем свого літературного розвитку. Важливо "підтягнути" учнів, які не встигають забезпечити їм ситуацію успіху. Дітям варто пропонувати три варіанти завдань, які відрізнятимуться ступенем допомоги вчителя у їх розв'язанні. Сильним учням можна ставити запитання, на яке вони повинні дати відповідь самостійно. Слабшим дітям давати підказку: на що саме вони повинні звернути увагу, щоб відповісти на поставлене запитання. У завданнях для слабких дітей міститимуться цитати з тексту, на які вони повинні звернути увагу, щоб відповісти на запитання. Наприклад, у процесі роботи над оповіданням Михайла Слабошпицького "Чудасія на балконі" [16, с. 78 - 82] діти можуть отримати такі завдання:

1 варіант. Прочитайте оповідання і дайте відповідь на запитання: яким ви уявляєте собі хлопчика? Підтвердіть свої думки текстом.

2 варіант. Прочитайте оповідання, підкресліть олівцем ті слова, які найбільш яскраво передають характер оповідача і його ставлення до каченят. Яким ви уявляєте собі хлопчика?

3 варіант. Прочитай оповідання. Подумайте, про які риси характеру хлопчика говорять використані у творі вислови: "на балконі завжди хтось живе", "стали годувати каченят крихтами хліба", "я ж – не звичайний хлопчик, а справжнісінький друг природи". Які почуття

переповнювали хлопчика та його маму, коли вони побачили незвичайних гостей на своєму балконі? Яким ви уявляєте собі оповідача?

Диференційована самотійна роботи дасть можливість усім учням дійти одного висновку: хлопчик та його мама чуйні, вони допомагають тваринам, люблять природу та її мешканців.

Потрібно відзначити, що важливою умовою ефективності роботи над образом художнього твору є співпереживання читача, вираження власного ставлення до героя та його вчинків (прояв симпатії чи антипатії до образу-персонажа, чим це обумовлено). У роботі над текстом художнього твору варто використовувати запитання і завдання, спрямовані на оцінювання подій, об'єктів, вчинків героїв (висловлення власного ставлення та обґрунтування авторської позиції), наприклад:

– Обґрунтуйте ваше ставлення до Наталочки та до її вчинку (В. Сухомлинський "Покинуте кошеня").

– Чому оповідач вирішив ніколи не рубати ялинок? Як ви оцінюєте його рішення? (С. Носань "Ялинка").

– Обґрунтуйте своє ставлення до вчинку хлопчика Сергійка. А як би ви вчинили на його місці? (В. Сухомлинський "Співуча пір'інка").

– Як ви ставитесь до хлопчика, який знайшов квітку? Подумайте, а що б ви сказали своїм товаришам (В. Сухомлинський "Сергійкова квітка").

– Чи можна назвати Катрусю і Юрчика допитливими і спостережливими? (І. Сенченко "Пастух рогатий").

Висновок. Отже, для того, щоб підвести учнів до розуміння ідеї художнього твору, необхідно виявити найхарактерніші риси героїв, оцінити вчинки та визначити мотиви їхньої поведінки, проаналізувати ставлення героїв до подій, до інших дійових осіб, перейнятися їхніми почуттями та переживаннями, проявити співпереживання, усвідомити авторське та висловити власне ставлення до персонажів.

Література

1. Адамович Е.А. Чтение в начальных классах / Е.А. Адамович, В.И. Яковлева. – М. : Просвещение, 1967. – 264 с.
2. Волошина Н.Й. Естетичне виховання учнів у процесі вивчення літератури / Ніла Йосипівна Волошина. – К. : Рад. школа, 1985. – 104 с.
3. Гоголь Н.В. Формування в учнів 2 – 4 класів естетичної оцінки художнього твору в системі безперервної літературної освіти / Наталія Валеріївна Гоголь. – Глухів: РВВГДПУ. – 2006. – 68 с.
4. Джола Д.М. Теорія і методика естетичного виховання школярів: Навч. – методич. посібник / Інститут змісту і методів навчання / Д.М. Джола, А.Б. Щербо. – К., 1998. – 390 с.
5. Запорожец А.В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности // Принцип развития в психологии / Под ред. Л.И. Анциферовой / Олександр Володимирович Запорожец. – М., 1987. – С. 243 – 266.
6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силивич Костюк. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.
7. Лещенко М.П. Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі: До проблеми педагогічної майстерності: Навчально-методичний посібник / Марія Петрівна Лещенко. – К. : АСМІ, 2003. – Ч.І. – С.121 – 199.
8. Львов М.Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах / Львов М.Р., Рамзаева Т.Г., Светловская Н.Н. – М. : Просвещение, 1987. – 451 с.
9. Миропольська Н.Є Мистецтво слова в структурі художньої культури учня / Наталія Євгенівна Миропольська. – К. : Парламентське видавництво, 2002. – 204 с. – Теорія і практика / АПН Укр. Інститут проблем виховання.
10. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1 – 4 кл./ [упоряд. Л.Ф.Щербакова] К. : Початкова школа. – 2006. – 432с.
11. Романовская З.Н. Чтение и развитие младшего школьника. Приобщение детей к художественной литературе как к искусству / Зоя Николаевна Романовская. – М. : Педагогика, 1982. – 129 с.
12. Савченко О.Я. Читанка: Підручник для 2 кл. /Олександра Яківна Савченко. – К. : Освіта, 2002 – Ч.І. - 126 с.

13. Савченко О.Я. Читанка: Підручник для 2 кл. /Олександра Яківна Савченко. – К. : Освіта, 2002 – Ч.ІІ. - 143 с.
14. Савченко О.Я. Читанка: Підручник для 3 кл. /Олександра Яківна Савченко. – К. : Освіта, 2004 – Ч.І. - 142 с.
15. Савченко О.Я. Читанка: Підручник для 3 кл. /Олександра Яківна Савченко. – К. : Освіта, 2003 – Ч.ІІ. –143 с.
16. Савченко О.Я. Читанка: Підручник для 4 кл. /Олександра Яківна Савченко. – К. : Освіта, 2004 – Ч.І. - 159 с.
17. Савченко О.Я. Читанка: Підручник для 4 кл. /Олександра Яківна Савченко. – К. : Освіта, 2004 – Ч.ІІ. - 175 с.
18. Сапун Г.М. Уроки читання у 4 кл.: [Посібник для вчителя] /Г.М. Сапун, М.О. Пачашинська. – Т. : Підручники & посібники, 2003. – 176 с.
19. Чуйко Г.А. Методика викладання української мови в початкових класах: Підручник для пед. училищ. Вид. 3-тє, перероб. / Гаврило Андрійович Чуйко. – К. : Рад. школа, 1966. – 382с.
20. Якобсон П.М. Психология художественного восприятия / Павло Максимович Якобсон. – М.: Искусство, 1964. – 86 с.

Н. В. Гоголь

СИСТЕМА РАБОТЫ НАД ОБРАЗОМ-ПЕРСОНАЖЕМ НА УРОКАХ ЧТЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Резюме

Восприятие художественной литературы – это сложный интеллектуальный и эмоциональный процесс, который определяется не только объективными данными конкретного произведения – идейно-тематической сущностью, системой художественных образов, но и субъективным, то есть и психологическими особенностями, жизненным опытом, потребностями и интересами учеников. В статье представлена система работы над образами героев, определены психологические особенности восприятия художественного произведения младшими школьниками, раскрыты психолого-педагогические особенности анализа художественных текстов на уроках чтения.

Ключевые слова: анализ художественного произведения, образ героя, отношение автора к герою произведения.

N. V. Hогоl

SYSTEM OF WORK ON IMAGE-CHARACTER AT READING LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

Summary

Perception of fiction is a complex intellectual and emotional process, which is determined both by objective data of a specific belle-lettre work (ideological and thematic essence, a system of artistic images) and by subjective (psychological) characteristics, life experiences, students' needs and interests.

The article deals with a system of work with the images of characters, the psychological characteristics of junior pupils' perception of a belle-lettre work and psycho-pedagogical features of the analysis of literary texts at the classroom reading.

Key words: analysis of a literary text, an image of a character, the author's attitude to the literary text's character.